

Legal and Fiqhi Foundations for Criminalizing Genetic Discrimination

Naib Ali Akhtari¹, Muhammad Bagher Gerayeli^{2✉},
and Sayyid Mohsen Mortazavi³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Al-Mustafa International University, Mashhad, Iran. Email: nayebakhtari@gmail.com
2. *Corresponding Author*, Assistant Professor, Department of Law, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. Email: grayeli@razavi.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Medical Jurisprudence, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: sm.mortazavi@miu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
12 May 2025
Received in revised form
18 July 2025
Accepted
05 August 2025
Available online
22 December 2025

Keywords:
genetic discrimination,
criminalization,
principle of dominion,
principle of dignity

ABSTRACT

Advances in the life sciences have expanded the uses of human genomic data, while misuse of such information and genetic discrimination in fields such as employment and health have created serious concerns. The absence of a clear legal framework makes it necessary to examine the legal and fiqhi bases for criminalization. The central question is whether the principles of criminalization justify legislative intervention against genetic discrimination or whether the benefits associated with genetic data prevent such intervention. Using a descriptive-analytical approach and the filtering theory of criminalization, this study argues that genetic discrimination falls within liberty-limiting principles because it violates the interests of others and undermines moral and social values. Criminal sanctions, because of their deterrent force and expressive social censure, are the most effective response. From a fiqhi perspective, access to a person's genetic information without consent and its use for discriminatory purposes are not permissible. Since no fixed punishment has been specified in revealed law, punishment may be grounded in the fiqhi rule that discretionary punishment applies to every prohibited act.

Cite this article: Akhtari, N. A., Gerayeli, M. B., & Mortazavi, S. M. (1404). Legal and Fiqhi Foundations for Criminalizing Genetic Discrimination. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 20(2), 29-52. <https://doi.org/10.22034/fvh.2025.21136.2154>

© Author(s) retain the copyright. Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: <https://doi.org/10.22034/fvh.2025.21136.2154>

Introduction

Human genomic data now has wide applications in science, medicine, employment, insurance, and public policy. Yet the same data can be used to deny equal rights, benefits, or opportunities on genetic grounds. International instruments issued by bodies such as UNESCO and the World Health Organization emphasize protection of genetic information and prevention of discrimination. Countries such as the United States and France have enacted rules restricting genetic discrimination and protecting genetic privacy. In Iran, although ethical guidance issued by the Ministry of Health prohibits discriminatory use of genetic data, a clear statutory framework remains absent. The study asks whether concerns in employment, health, migration, insurance, and access to welfare justify criminalization, or whether scientific and economic benefits of genetic data should limit penal intervention. Since genetic discrimination is a novel issue with no explicit ruling in the primary fiqhi sources, its analysis also requires recourse to general fiqhi principles.

Methodology and Literature Review

The research is descriptive-analytical and library-based. It examines legal and fiqhi foundations for criminalizing genetic discrimination in national law. Previous works have focused mainly on international measures and the role of states in preventing genetic discrimination; they have not addressed the national legal and fiqhi bases of criminalization in the same focused manner. This gap establishes the novelty of the study.

Findings

Legally, the justification for criminalizing genetic discrimination can be examined through the theory of filtering, which requires passage through the filters of principles, assumptions, and consequences. At the level of principles, genetic discrimination causes deprivation of benefits, job loss, social exclusion, higher insurance costs, and injury to human dignity and feelings. It therefore falls under the harm principle, legal paternalism, and legal moralism as bases for limiting liberty. At the level of assumptions, non-criminal measures are insufficient to secure rights effectively, while criminal sanctions embody social blame and have a stronger deterrent function. At the level of consequences, although positive scientific and therapeutic uses of genomic data limit the scope of criminalization, they do not justify conduct that violates bodily integrity or erodes fundamental social values.

Fiqhi Analysis

From the fiqhi perspective, access by natural or legal persons to an individual's genomic information without prior consent is impermissible under the principle of dominion over the body and its attributes. If such access involves investigation or surveillance, it also falls within the general prohibition of

tajassus, except where genetic information is needed for accurate diagnosis, treatment, and management of illness. Misuse of genomic information for genetic discrimination is prohibited by the principle of no harm and by human dignity, because it injures both individuals and the human community. Consent by employees or insured persons cannot validate discriminatory conduct, since the prohibition of harm and the principle of human dignity prevail over individual dominion in this context.

Conclusion

Genetic discrimination is a new form of social discrimination that deprives persons with particular genetic traits of rights, advantages, and equal opportunities. Although Iranian criminal law does not expressly criminalize it, criminalization is justified to prevent social harm, protect human dignity, and preserve moral values. In fiqh, third-party access to genomic information without consent and its discriminatory use are impermissible. Because revealed law has not fixed a specific penalty, discretionary punishment may be based on the rule that ta'zir is available for every prohibited act.

Declarations

Author Contributions: First author: research design, data collection, analysis, interpretation, and initial drafting. Second author: dissertation supervision, monitoring the research process, reviewing results, revision, and finalization. Third author: advisory supervision, contribution to research design, research monitoring, and article review.

Data Availability Statement: Not specified in the source file.

Acknowledgements: No acknowledgement was declared.

Ethical Considerations: The authors observed the ethical principles governing the conduct and publication of scientific research.

Funding: This research received no specific grant from public, commercial, or not-for-profit funding bodies.

Conflict of Interest: The authors declared no conflict of interest.

Declaration on Generative AI and AI-assisted Technologies: The authors reported using artificial intelligence only for editing and summarization.

مبانی حقوقی و فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی

نایب‌علی اختری^۱، محمدباقر گرابلی^۲، و سید محسن مرتضوی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران. رایانامه: nayebakhtari@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: grayeli@razavi.ac.ir

۳. استادیار گروه فقه پزشکی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: sm.mortazavi@miu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها:

تبعیض ژنتیکی،

جرم‌انگاری،

اصل سلطنت،

اصل کرامت

با پیشرفت علوم زیستی، داده‌های ژنومی انسان کاربردهای گسترده‌ای یافته است. سوءاستفاده از این اطلاعات و اعمال تبعیض ژنتیکی در حوزه‌هایی چون اشتغال و سلامت، نگرانی‌هایی جدی ایجاد نموده است. فقدان قانون در این زمینه، ضرورت بررسی مبانی فقهی و حقوقی جرم‌انگاری را نمایان می‌سازد. پرسش اصلی این است که آیا مبانی جرم‌انگاری ورود قانون‌گذار را به عرصه جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی موجه می‌شمارد، یا منافع موجود در داده‌های ژنتیکی مانع چنین مداخله‌ای است؟ پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی به مبانی حقوقی و فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی بر اساس نظریه فیلترینگ - که عبور از سه فیلتر متمایز را برای توجیه جرم‌انگاری ضروری می‌شمارد - پرداخته و به این نتیجه رسیده است که تبعیض ژنتیکی، به دلیل نقض منافع دیگران و نقض ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی، ذیل اصول محدودکننده آزادی قرار می‌گیرد و ضمانت اجرای کیفری به جهت قدرت بازدارندگی و سرزنش اجتماعی، مؤثرترین اقدام در مقابله با تبعیض ژنتیکی تلقی می‌گردد. از نظر فقهی نیز دسترسی به اطلاعات ژنتیکی افراد بدون کسب رضایت و استفاده از آن در راستای تبعیض ژنتیکی، مطابق ادله فقهی جواز ندارد. با وجود این، مجازاتی برای آن در شرع تعیین نشده است. برای تعیین مجازات می‌توان به قاعده فقهی «التعزیر لکل عمل محرم» تمسک نمود.

استناد: اختری، نایب‌علی؛ گرابلی، محمدباقر؛ و مرتضوی، سید محسن. (۱۴۰۴). مبانی حقوقی و فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی.

<https://doi.org/10.22034/FVH.2023.17244.1852>. ۵۲-۲۹، (۲)۳۰، ۲۷۸۳-۲۳۶۸.

مقدمه

در پرتو پیشرفت علوم زیستی در نیم قرن اخیر، داده‌های ژنومی انسان به دلیل توانایی پیش‌بینی و ارائه چشم‌انداز برای آینده در تحقیقات پزشکی، ارتقای سلامت عمومی، توسعه و تأمین امنیت بهداشتی کشورها اهمیت زیادی یافته است. این داده‌ها ابزار مهمی برای درک علل بیماری‌های پیچیده، درمان بیماری‌های لاعلاج، تولید دارو، واکسن، شناسایی مجرمین، قربانیان جنایات، تشخیص والدین و حفظ تنوع ژنتیکی اقوام مختلف محسوب می‌گردد. با وجود کاربردهای ارزشمند داده‌های ژنومی، نگرانی‌های جدی درباره سوءاستفاده‌های احتمالی از اطلاعات ژنتیکی انسان وجود دارد. در سطح بین‌المللی اعلامیه‌ها و مصوبات متعددی از سوی سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای مانند یونسکو، سازمان بهداشت جهانی و شورای اروپا در جهت پیشگیری از سوءاستفاده از اطلاعات ژنتیکی انسان تصویب شده است؛ مانند «اعلامیه جهانی ژنوم انسان و حقوق بشر» در سال ۱۹۹۷، «اعلامیه بین‌المللی داده‌های ژنتیک انسانی» در سال ۲۰۰۳ و «اعلامیه جهانی اخلاق زیستی و حقوق بشر» در سال ۲۰۰۵. این اسناد به خطرات سوءاستفاده از اطلاعات ژنتیکی و تبعیض ژنتیکی اشاره نموده و بر تضمین‌هایی تأکید دارند که مانع از سوءاستفاده از اطلاعات ژنتیکی و تبعیض ژنتیکی شود. در سطح ملی، برخی کشورها نیز اقدامات قانونی جدی‌تری اتخاذ کرده‌اند. در آمریکا قانون منع تبعیض ژنتیکی در استخدام (مصوب ۲۰۰۰) و قانون حریم خصوصی اطلاعات پزشکی و ژنتیکی (مصوب ۲۰۰۸) تصویب شده است. در قانون جزای فرانسه تبعیض ژنتیکی با واکنش کفیری مواجه شده است. در ایران، قوانین موجود تا حدی از افشای اطلاعات ژنتیکی جلوگیری می‌کند، اما قانون مشخصی برای حمایت از افراد در برابر تبعیض ژنتیکی وجود ندارد. راهنمای اخلاقی پژوهش‌های ژنتیک مصوب شورای سیاست‌گذاری وزارت بهداشت در سال ۱۳۹۲، بهره‌برداری تبعیض‌آمیز از داده‌های ژنتیکی و پروتئومیک انسانی (Human Proteomics) را ممنوع اعلام کرده است. با وجود نگرانی‌های فزاینده در خصوص بروز تبعیض ژنتیکی در حوزه‌هایی مانند اشتغال، خدمات بهداشتی و درمانی که می‌تواند به نادیده گرفتن حقوق، مزایا و فرصت‌های برابر بینجامد و در فقدان ضمانت اجرای رهنمودهای اخلاقی و نبود قانون‌گذاری شفاف، پرداختن به مباحث حقوقی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی ضروری به نظر می‌رسد. پرسش اصلی این است که آیا مبنای موجود در جرم‌انگاری توان تبیین و توجیه ورود قانون‌گذار به عرصه جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی انسانی را دارند، یا آنکه منافع فردی و جمعی نهفته در داده‌های ژنتیکی، مانعی جدی در برابر جرم‌انگاری در این زمینه به شمار می‌آیند؟ از نظر فقهی نیز تبعیض ژنتیکی از مسائل مستحدثت فقهی محسوب می‌شود؛ حکم آن به‌طور دقیق در منابع فقهی مشخص نشده است. اصل ۱۶۷ قانون اساسی ایران بیان می‌کند که در صورت نبود حکم مشخص در قانون، قاضی باید به منابع معتبر فقهی و فتاوی شرعی رجوع کند. این امر ضرورت تحقیق و بررسی فقه اسلامی را در این زمینه نشان می‌دهد. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی و تحلیلی به بررسی مباحث حقوقی و فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

در خصوص تبعیض ژنتیکی، مقاله عباسی (عباسی، ۱۳۹۵) تحت عنوان «تلاش‌های بین‌المللی در مقابله با تبعیض ژنتیکی» و مقاله جوانمرادی و نظری (جوانمرادی و نظری، ۱۳۹۶) با عنوان «تبعیض ژنتیکی در نظام حقوقی کانادا و ایران»، هر دو به تدابیر بین‌المللی اتخاذ شده در جهت منع تبعیض ژنتیکی و نقش دولت‌ها در جلوگیری از تبعیض ژنتیکی پرداخته‌اند و به مبانی حقوقی منع و جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی در قلمرو ملی اشاره نکردند. پژوهش حاضر از این جهت که مبانی حقوقی و فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی را مطرح می‌کند، دارای نوآوری است.

مفهوم‌شناسی

مبانی جرم‌انگاری

واژه «مبانی» برگرفته از «مبنا» است که در لغت به معنای پایه و اساس هر چیزی به کار می‌رود (جوهری، ۱۴۱۰، ج ۶، ص ۲۲۸۶). در علم حقوق، این اصطلاح به اصول کلی یا قواعد بنیادین اطلاق می‌شود که بنیان تدوین قوانین و مقررات حقوقی را شکل می‌دهند و پشتوانه اعتبار آن‌ها به شمار می‌آیند (منصورآبادی و ریاحی، ۱۳۹۱، ص ۹). جرم‌انگاری عملی است که در آن قانون‌گذار با توجه به ارزش‌ها و هنجارهای اساسی جامعه و با استناد به مبانی نظری خود، فعل یا ترک فعلی را ممنوع اعلام کرده و برای آن ضمانت اجرای کیفری تعیین می‌کند (نجفی ابرندآبادی و هاشم‌بیگی، ۱۳۷۷، ص ۹۰). جرم‌انگاری به‌خودی‌خود با محدودنمودن آزادی، سلب و نقض حقوق مرتبط است؛ و دخالت در حقوق و آزادی‌های افراد نیازمند توجیه چرایی آن است. مبانی حقوقی جرم‌انگاری شامل اصول و قواعدی است که ضرورت و مشروعیت اعمال ممنوعیت‌های پیش‌بینی‌شده در قوانین کیفری را توجیه می‌کنند (اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۷۳). مقصود از مبانی فقهی، ادله شرعی است که برای اثبات حرمت و منع شرعی به آن استدلال می‌شود؛ زیرا انسان، به دلیل محدودیت‌های شناختی و ضعف‌های نفسانی، از درک کامل مصالح و مفاسد حقیقی که احکام شرعی بر مبنای آن جعل شده‌اند، عاجز است. بنابراین، برای شناخت قواعد صحیح رفتاری در حوزه فردی و اجتماعی، باید به کشف اراده شارع پرداخت؛ امری که از طریق مراجعه به منابع استنباط احکام ممکن می‌شود (مصباح، ۱۳۷۹، ص ۹۴).

داده ژنتیک

ژن، بخشی از مولکول DNA انسان است که در قسمت ثابتی از یک کروموزوم قرار دارد (مایکل، ۱۳۹۴، ص ۲۷۸). به تمام ژن‌های موجود در ۲۳ جفت کروموزوم هسته سلولی انسان «ژنوم» اطلاق می‌شود که از حدود سه بیلیون جفت باز تشکیل شده است (میرهاشمی، ۱۳۹۶، ص ۱۹). داده ژنتیکی به اطلاعاتی گفته می‌شود که هم از توالی ظاهری نمونه‌های DNA و هم از تحلیل‌های بیوانفورماتیکی فراتر از این توالی‌ها به دست می‌آید. این اطلاعات پنهان، بسیار گسترده، دقیق و دارای ماهیتی شخصی، خانوادگی، قومی، نژادی و ملی هستند و با داشتن قابلیت پیش‌بینی بالا، می‌توانند چشم‌اندازهای مهمی نسبت به آینده ارائه دهند. چنین

داده‌هایی در حوزه‌های گوناگون دارای کارکردهای متعددی هستند (کاظمی و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ۵۹). در حوزه «فارماکوژنتیک» که به توصیف رابطه بین تنوع ژنتیکی در کدهای ژنی برای سوخت‌وساز دارو و واکنش دارو می‌پردازد، در فرایند متابولیسم دارو و انتخاب دارو اهمیت دارد. شرکت‌های دارویی این امکان را می‌یابند با استفاده از اطلاعات ژنتیک افراد، داروهای جدید خود را در بخش‌های مختلف از جمعیت، مکان‌های مختلف آزمایش کنند و عکس‌العمل بدن افراد را به داروهای متفاوت و مواد شیمیایی در محیط‌زیست پیش‌بینی کنند و برای هر فرد بسته به ساختار جسمی و محیطی او، درمان و داروی مخصوص بسازند (صادقی، ۱۳۸۴، ص. ۸۷). در حوزه آزمایش‌ها و غربالگری‌ها و مشاوره‌های ژنتیکی، داده ژنتیکی در فهم منشأ و علل بیماری‌های چندعاملی، درمان بیماری‌هایی که در گذشته لاعلاج فرض می‌شدند، کاربرد دارد (اردکانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۲). در حوزه قضائی از داده‌های ژنومی انسان در شناسایی مجرمین، رهایی افراد بی‌گناه متهم به جنایت و شناسایی قربانیان حوادث و جنایات، تشخیص والدین و ارتباطات فامیلی افراد (میرهاشمی، ۱۳۹۶، ص. ۷۴) و در حوزه جمعیت‌شناختی در درک سرشت و محتوای دگرگونی ژنتیکی در یک جمعیت و اقوام مختلف و حفظ گونه‌های مختلف ژنتیک انسانی استفاده می‌شود (ساعد، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۴).

تبعیض ژنتیکی

تبعیض ژنتیکی شکل نوینی از تبعیض اجتماعی است که با استناد به منشأ ژنتیکی، به انکار حقوق، مزایا یا فرصت‌های برابر افراد جامعه می‌انجامد (محمودی، ۱۳۹۸، ص. ۹۷). این نوع تبعیض معمولاً در شرایطی رخ می‌دهد که فردی با ویژگی ژنتیکی خاص، نسبت به دیگران در وضعیت مشابه قرار می‌گیرد (کد جزای فرانسه، ۱-۲۲۵). تبعیض ژنتیکی می‌تواند در زمینه‌های مختلفی از جمله حق دسترسی به فرصت‌های شغلی، بهره‌مندی از خدمات بهداشتی و درمانی، آزادی رفت‌وآمد و مهاجرت، حفظ حریم خصوصی و محرمانگی اطلاعات فردی، و همچنین برخورداری برابر از امکانات رفاهی در جامعه بروز یابد (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۶۶).

جرم‌انکاری تبعیض ژنتیکی

اعلامیه بیلباو ۱۹۹۳، به‌عنوان نخستین سند بین‌المللی، سوءاستفاده از اطلاعات ژنتیکی برای تبعیض را ممنوع اعلام کرده و در ماده ۵ استفاده از این اطلاعات برای تبعیض در اشتغال، بیمه یا دیگر حوزه‌ها را تقبیح کرده است. اعلامیه جهانی ژنوم انسانی و حقوق بشر ۱۹۹۷ تمامی اشکال تبعیض بر اساس ویژگی‌های ژنتیک را منع می‌کند. ماده ۶ این اعلامیه مقرر کرده است که هیچ‌کس نباید بر اساس ویژگی‌های ژنتیکی در معرض تبعیضی قرار گیرد که هدف آن یا تأثیر آن نادیده گرفتن حقوق بشر، آزادی‌های اساسی و کرامت انسانی است. اعلامیه بین‌المللی داده‌های ژنتیک انسانی مصوب ۲۰۰۳ نیز در بند الف ماده ۷، ممنوعیت استفاده از داده‌های ژنتیک انسانی و پروتئومیک (Proteomics)^۱ برای اهداف تبعیض‌آمیز، نقض حقوق بشر یا کرامت انسانی را تأکید کرده و خواستار اقدامات لازم برای جلوگیری از چنین سوءاستفاده‌هایی شده است. این اقدامات

۱. پروتئین‌های تولیدشده در سلول‌های انسانی، که در تشخیص زودهنگام بیماری‌ها، و توسعه داروهای هدفمند کاربرد دارد.

باید مانع بدنام‌سازی افراد، خانواده‌ها یا اجتماعات شوند و حقوق بنیادین تضمین شوند. دو قطعنامه شورای اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل در زمینه حفظ حریم خصوصی و عدم تبعیض تأکید دارند که جلوگیری از تبعیض بر اساس اطلاعات ژنتیکی ضروری بوده و اقدامات مؤثری برای تحقق این هدف باید انجام شود. در اسناد اروپایی، ماده ۱۴ کنوانسیون حقوق بشر و منشور حقوق اساسی اتحادیه اروپا بر ممنوعیت تبعیض ژنتیکی تأکید دارند. ماده ۲ منشور نیز به ضرورت جلوگیری از روش‌های انتخاب افراد بر اساس نژاد، اشاره دارد.

با وجود تأکید جهانی بر قبح تبعیض ژنتیکی در اعلامیه‌های بین‌المللی، تاکنون کنوانسیون الزام‌آور بین‌المللی در این زمینه ایجاد نشده است؛ تنها کنوانسیون منطقه اوبدو (۱۹۹۷) در ماده ۱۱ به‌صراحت هرگونه تبعیض ژنتیکی را ممنوع کرده است. اعضای این کنوانسیون موظف شده‌اند حمایت قضایی مناسبی برای مقابله با نقض حقوق و اصول مندرج در این کنوانسیون فراهم کنند.

در سطح بین‌المللی، برخی کشورها به‌دلیل سوءاستفاده از داده‌های ژنومی انسان، منع تبعیض ژنتیکی را به‌صورت جدی‌تری دنبال کرده‌اند. در آمریکا مطالعاتی که توسط دفتر ارزیابی تکنولوژی کنگره آمریکا در سال ۱۹۷۰ انجام شده است، نشان می‌دهد در زمینه خدمات بهداشتی و درمانی، مدیران و کارفرمایانی که مسئول هزینه‌های پزشکی کارمندان هستند، انگیزه قوی دارند که افراد مستعد به بیماری‌های ژنتیکی را استخدام نکنند یا حتی از کار اخراج کنند (محمودی، ۱۳۹۸، ص. ۸۷). در فوریه سال ۲۰۰۱ در آمریکا، اولین دعوی در زمینه تبعیض در اشتغال با منشأ ژنتیکی علیه شرکت راه‌آهن برلینگتون سانتافه شمالی اقامه شد. این شرکت برای خودداری از پرداخت هزینه‌های درمانی کارگران مشکوک به بیماری یا ازکارافتادگی، کارکنان خود را به‌طور مخفیانه توسط پزشکان شرکت مورد آزمایش ژنتیکی قرار داد. در زمینه حق بیمه و سلامت، برخی از شرکت‌های بیمه با استناد به نتایج آزمایش‌های ژنتیکی، حق بیمه بیشتری را برای بیمه‌گذاران تعیین می‌کردند. دولت فدرال در سال ۲۰۰۰ میلادی برای مقابله با این پدیده، لایحه‌ای را برای منع استفاده شرکت‌های بیمه و بهداشتی از اطلاعات ژنتیک در تصمیم‌گیری و تعیین حق بیمه ارائه کرد (محمودی، ۱۳۹۸، ص. ۸۷). با تصویب قانون عدم تبعیض اطلاعات ژنتیکی در سال ۲۰۰۸، کارفرمایان از آزمایش ژنتیکی کارکنان و شرکت‌های بیمه از افزایش نرخ بیمه بر اساس اطلاعات ژنتیکی افراد ممنوع شدند.

بر اساس ماده ۲-۲۲۵ قانون جزای فرانسه، اعمال تبعیض ژنتیکی نسبت به اشخاص حقیقی یا حقوقی، در صورتی که به جلوگیری از ارائه کالا یا خدمات، یا مانع‌تراشی در روند استخدام، تنبیه یا اخراج افراد بینجامد، مستوجب مجازات سه سال حبس و پرداخت جریمه‌ای معادل ۴۵۰۰۰ یورو خواهد بود.

مطابق ماده ۲۲۵-۳ قانون جزای فرانسه، تبعیض بر اساس وضعیت سلامتی، اگر بر اساس آزمون‌های ژنتیکی پیش‌بینی‌کننده مرتبط با بیماری که هنوز آغاز نشده است یا تمایل ژنتیکی به بیماری باشد، مستوجب مجازات مقرر در ماده قبلی خواهد بود.

در قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران، به‌صراحت اشاره‌ای به جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی نشده است. با این حال، طبق ماده (۲) دستورالعمل اخلاقی پژوهش‌های ژنتیکی مصوب سال ۱۳۹۲، انجام تحقیقات

ژنتیکی با هدف ایجاد تبعیض نژادی یا استفاده از داده‌های ژنتیکی برای تبعیض‌گذاری یا انگ‌زنی نسبت به فرد، خانواده یا جامعه، ممنوع اعلام شده است.

ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات)، افشای اسرار و اطلاعات را خارج از موارد مقرر قانونی، جرم‌انگاری کرده است. با توجه به این حکم، می‌توان اطلاعات ژنتیکی را نیز از جمله مصادیق اسرار تلقی کرد. بنابراین، چنانچه افشای این اطلاعات در خارج از چارچوب قانونی ممنوع و قابل تعقیب کیفری است، به طریق اولی، بهره‌برداری غیرقانونی از این اطلاعات در قالب تبعیض ژنتیکی، نیز ممنوع خواهد بود. با توجه به اصل تفسیر مضیق در قوانین کیفری، نمی‌توان صرفاً با استناد به اولویت یا قیاس، مجازات مقرر در ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی را بر فردی که مرتکب تبعیض ژنتیکی شده است، اعمال کرد.

مبانی حقوقی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی

جرم‌انگاری به معنای محدود کردن آزادی و حقوق افراد با پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری برای آن (نجفی ابرندآبادی و هاشم‌بیگی، ۱۳۷۷، ص. ۹۰)، نیازمند توجیه منطقی است. مبانی جرم‌انگاری به ارائه دلایل قانع‌کننده و پاسخ به چرایی این اقدام می‌پردازد (اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۲۷۳). هرچند از نظر حقوقی می‌توان جرم‌انگاری رفتاری مانند تبعیض ژنتیکی را بر پایه اصول حقوقی مانند اصل ضرر توجیه کرد؛ اما به نظر جاناتان شنشک، از فیلسوفان حقوق کیفری، صرف انطباق یک رفتار با اصول حقوقی برای توجیه جرم‌انگاری آن کافی نیست، بلکه جرم‌انگاری یک رفتار زمانی موجه می‌شود که از سه فیلتر (صافی) متمایز عبور کند. عدم توانایی در عبور از هر فیلتر به این معناست که نمی‌توان آن رفتار را به‌طور موجه جرم‌انگاری کرد. در ادامه، این سه فیلتر در توجیه جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی به‌صورت جداگانه بررسی می‌شود.

فیلتر اصول

در فیلتر اصول باید نشان داد که تبعیض ژنتیکی ذیل یکی از اصول محدودکننده آزادی قرار می‌گیرد. فاینبرگ چهار اصل «آسیب»، «توهین»، «پدرسالاری» و «اخلاق‌گرایی» را به‌عنوان اصول محدودکننده آزادی شناسایی کرده است (Feinberg, 1987, p. 31). جاناتان شنشک، فیلسوف حقوق کیفری لیبرال، اصول «پدرسالاری حقوقی» و «اخلاق‌گرایی» را به‌عنوان اصول اقتدار دولتی و محدودکننده آزادی نمی‌پذیرد؛ زیرا این اصول مداخله غیرقابل اغماض دولت را در زندگی خصوصی شهروندان فراهم می‌کند. او اصول محدودکننده آزادی را در اصل آسیب و اصل «توهین» محدود می‌داند. زمانی که یک «رفتار غیراخلاقی» نظم عمومی و اخلاقی جامعه را مختل و احساسات متعارف اجتماع را جریحه‌دار می‌کند، یا موجب آسیب و ناخوشایندی شدید به دیگران می‌شود و از طریق ابزارهای غیرکیفری و کنترل اجتماعی نتوان از آن جلوگیری کرد، می‌توان مطابق با اصل «آسیب» به‌عنوان جرم، قابل مجازات اعلام کرد (Schonscheck, 1994, p. 155).

اصل ضرر

فاینبرگ، اصل ضرر را که ریشه در نظریهٔ جان استوارت میل دارد، یکی از اصول مهم محدودکننده آزادی می‌داند. او سه مفهوم «ضرر» یعنی خسارت، صدمه به منافع و ارتکاب خطا را مورد توجه قرار داده و معتقد است ضرری که قابلیت توجیه جرم‌انگاری دارد، باید ترکیبی از صدمه به منافع و ارتکاب خطا باشد (Feinberg, 1987, p. 36). فاینبرگ ایجاد ناخوشایندی شدید برای دیگران را در حکم ضرر تلقی می‌کند. البته زمانی جرم‌شناختن یک رفتار برای جلوگیری از ناخوشایندی شدید، موجه است که شدت ناخوشایندی با توجه به میزان، کیفیت و حدت آن، شدید تلقی شود (Feinberg, 1973, p. 26). باسیل میچل، مفهوم ضرر را فراتر از آسیب جسمی به موارد نظیر «بی‌عفتی عمومی» گسترش می‌دهد و تأکید دارد که جامعه باید از شهروندان در برابر آسیب‌ها و ضررهای واقعی محافظت کند. او بر این باور است که نه هر پریشانی مضر است و نه هر ضرر موجه‌کننده مجازات؛ تنها ضررهای قابل توجهی که توجیه خفت و خواری ناشی از مجازات را دارند، اهمیت دارد (Mitchel, 1970, p. 45). بر اساس تبیین مفهومی «ضرر» که فاینبرگ برای جرم‌انگاری ارائه می‌دهد، تبعیض ژنتیکی می‌تواند نقض مستقیم یا غیرمستقیم منافع دیگران را در پی داشته باشد. تبعیض سبب اخراج یا عدم استخدام افراد در محیط کار می‌شود. در حوزهٔ بیمه و سلامت، موجب افزایش هزینه‌های بیمه یا محرومیت از خدمات بیمه می‌شود. همچنین، بدنامی ناشی از ویژگی‌های خاص ژنتیکی ممکن است به هویت خانوادگی و گروهی افراد آسیب برساند. رفتارهای تبعیض‌آمیز مبتنی بر اطلاعات ژنتیکی، مانند طرد یا انزوا، به احساسات و عواطف قربانیان لطمه وارد می‌کند. این آسیب‌ها، بر اساس ویژگی‌هایی صورت می‌گیرد که نظیر قومیت یا جنسیت، خارج از کنترل افراد بوده و به انتخاب آن‌ها بستگی ندارد (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۶۵). بر اساس این اصل، دولت حق دارد در رفتارهای تبعیض‌آمیز با منشأ ژنتیکی که به منافع دیگران صدمه مستقیم یا غیرمستقیم وارد می‌کند، مداخله کند. با این حال، جانانان شنشک صرف ایجاد ضرر به منافع دیگران را برای جرم‌انگاری کافی نمی‌داند. او اصل ضرر را به‌عنوان روش توازن در تصمیم‌گیری برای جرم‌انگاری و محدودکننده آزادی افراد توضیح می‌دهد و بر ترجیح آسیب‌های ناشی از یک رفتار بر منافع آن تأکید می‌کند. این ترجیح به مبانی فرهنگی و مذهبی دولت‌ها و گروه‌های حاکم وابسته است. در جوامعی که گروه‌های منفعت‌طلب حاکم هستند، ممکن است منافع مرتبط با داده‌های ژنتیکی را ترجیح داده و مداخله دولت در محدودسازی رفتارهای تبعیض‌آمیز ژنتیکی را ناموجه بدانند.

اصل پدرسالاری

اصل پدرسالاری حقوقی از اصولی است که می‌تواند جرم‌انگاری را توجیه کند، هرچند فیلسوفان لیبرال حقوق کیفری نظیر فاینبرگ و جانانان شنشک، آن را به‌عنوان محدودکننده آزادی نمی‌پذیرند. فاینبرگ این معنی از پدرسالاری حقوقی را که افراد بزرگ جامعه مانند کودکان فرض شوند که نیازمند محافظت‌اند، توهین و تحقیرآمیز می‌داند. در نهایت این معنی از پدرسالاری حقوقی را می‌پذیرد که دولت وظیفه مراقبت از کسانی را دارد که قادر به حفاظت از خود نیستند. این وظیفه شامل حفظ جان افراد در برابر خطرات داخلی و خارجی

می‌شود. دولت باید شهروندان را در برابر آسیب‌های دیگران یا خودشان مورد حمایت قرار داده و مسئول حفظ و مراقبت آن‌ها باشد (Feinberg, 1986, p. 3).

دولت بر اساس رویکرد پدرسالاری حقوقی، خود را برتر از شهروندان دانسته و به‌عنوان خیرخواه، آزادی افراد را برای پیشگیری از آسیب، به‌منظور مصلحت آن‌ها محدود می‌کند. فاینبرگ تفاوت بین «اصل آسیب» و «پدرسالاری حقوقی» را در اهمیت رضایت شخص می‌بیند؛ در اصل آسیب، رضایت فرد می‌تواند مسئولیت کیفری را معاف کند، اما در پدرسالاری حقوقی، رضایت شخص اعتبار ندارد و دولت برای خیر و مصلحت شهروندان، آزادی آن‌ها را محدود می‌کند (Feinberg, 1986, p. 21).

بر مبنای این اصل، افراد نمی‌توانند با استناد به رضایت خویش، به تبعیض ژنتیکی که به منافع آن‌ها آسیب وارد می‌کند، تن دهند یا دیگران با رضایت صاحبان اطلاعات ژنتیکی رفتارهای تبعیض‌آمیز را توجیه کنند. تبعیض ژنتیکی به‌طور مستقیم کرامت انسانی را نقض کرده و انسان را به‌عنوان وسیله‌ای برای اهداف دیگر تلقی می‌کند که تمام جامعه از این آسیب متضرر می‌شوند. به همین جهت، در اسناد بین‌المللی مرتبط با ژنوم انسانی، کرامت انسانی اصطلاح مهمی شمرده شده است. این اصطلاح در اعلامیه جهانی ژنوم و حقوق انسانی یونسکو بیش از پانزده بار تکرار شده است که نمونه‌ای بی‌سابقه در اسناد بین‌المللی قبلی است. در بخش‌هایی از اعلامیه جهانی داده‌های ژنتیک انسانی، به رعایت کرامت انسانی تأکید و تصریح شده است. از این رو، مداخله دولت برای محدود کردن رفتارهای تبعیض‌آمیز مبتنی بر منشأ ژنتیکی، برای حفاظت از کرامت انسانی، امری ضروری و قابل توجیه است. کرامت انسانی برتر از آزادی اراده است؛ افراد نمی‌توانند به تبعیض ژنتیکی که کرامت انسان را مخدوش می‌کند، رضایت دهند (نوبهار، ۱۳۸۳، ص. ۸۹).

اصل اخلاق‌گرایی

اخلاق‌گرایی حقوقی، یکی از دیگر اصول جرم‌انگاری است که به دولت حق مداخله می‌دهد تا برای حفاظت از ارزش‌های اخلاقی جامعه، رفتارهای ناسازگار با این ارزش‌ها را جرم‌انگاری کند. این اصل بر این فرض استوار است که قوانین نه‌تنها برای محافظت از افراد در برابر آسیب‌های مادی بلکه برای حفظ ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی باید تنظیم شوند، حتی اگر یک رفتار آسیبی مستقیم به دیگران وارد نکند اما منجر به انحطاط اخلاقی شود، می‌تواند مشمول جرم‌انگاری شود (Feinberg, 1988, p. 6). اگرچه اندیشه‌های لیبرالیستی قرون اخیر در جوامع غربی گرایش به سمت حمایت حداقلی از اخلاقیات دارد، اما نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران بر اساس قواعد فقهی مانند «التعزیر لکل عمل محرم» و مشروح مذاکرات مجالس قانون‌گذاری، بنابر حمایت بیشتر از ارزش‌های اخلاقی دارد. بر این اساس، برای تصویب یک رفتار در قالب جرم، صرف اثبات این مطلب که در شریعت اسلام و فقه امامی، رفتار مذکور دارای قید حرام است، کافی است و نیاز به دلیل دیگر ندارد (عزیزی و مهدوی‌ثابت، ۱۳۹۷، ص. ۲۵۵). جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی به‌عنوان رفتار ناقض کرامت انسانی بر مبنای اصل اخلاق‌گرایی حقوقی نیز قابل توجیه است؛ زیرا انسان به‌خاطر انسان بودنش دارای شایستگی و ارزش است، هیچ عواملی نمی‌تواند این شایستگی و ارزش را نقض کند.

فیلتر پیش‌فرض‌ها

در فیلتر فرضیات باید بررسی شود که آیا اقدام دولتی یا غیردولتی مؤثری برای کاهش وقوع این رفتار وجود دارد که از نظر هزینه و میزان مداخله، کمتر از جرم‌انگاری باشد. اگر مطالعات نشان دهد که چنین اقداماتی به‌طور قابل توجهی در کاهش وقوع رفتار یا پیامدهای منفی رفتار مؤثر هستند، جرم‌انگاری از فیلتر فرضیات عبور نمی‌کند؛ زیرا هنگامی که روش‌های کم‌هزینه‌تر و با مداخله کمتر وجود دارند، درگیر کردن نظام عدالت کیفری از جمله پلیس، دادستان و دادگاه که هزینه‌بر و همراه با اجبار بیشتر است، توجیه ندارد. از این رو، قانون‌گذار باید دقیقاً بررسی کند که چگونه می‌توان به اهداف مورد نظر دست یافت، به‌نحوی که به جامعه آزادتر منجر شود و شهروندان را از بی‌حرمتی‌های ناشی از دستگیری، هزینه‌های دفاع، پیامدهای زندان و دشواری‌های اثبات جرم مصون نگه دارد (Schonsheck, 1994, p. 65). ارزیابی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی در فیلتر فرضیات نشان می‌دهد که اقدامات مبتنی بر توصیه‌ها و الزامات اخلاقی، به‌دلیل عدم وجود ضمانت اجرای عملی، کارایی کافی ندارند. اسناد بین‌المللی مرتبط با ژنتیک انسانی، مانند اعلامیه بیلناو، اعلامیه جهانی ژنوم انسان و حقوق بشر، اعلامیه بین‌المللی داده‌های ژنتیک انسانی، اعلامیه جهانی اخلاق زیستی و حقوق بشر و همچنین راهنمای اخلاقی پژوهش‌های ژنتیک پزشکی (۱۳۹۲) در ایران، به ارائه توصیه‌ها و الزامات اخلاقی در این حوزه پرداخته‌اند. این توصیه‌ها به آسانی توسط افراد و گروه‌هایی که به دنبال منافع خویش هستند، نادیده گرفته می‌شود. اقدام نظارتی و ضمانت اجرایی مدنی نیز در مقابله با تبعیض ژنتیکی کارایی کافی ندارد؛ زیرا دسترسی به داده‌های ژنومی بدون نظارت دولت ممکن است؛ و در مواردی مانند پرچسب‌زنی اجتماعی، استفاده از ضمانت اجرایی مدنی در قالب پرداخت خسارت ممکن نیست. از این رو، تدابیر غیرکیفری نمی‌توانند جایگزین مناسبی برای ضمانت‌های اجرایی کیفری باشند؛ چراکه پاسخ کیفری با تجسم سرزنش اجتماعی و برخورداری از قدرت بازدارندگی، مؤثرترین ابزار حمایت از حقوق افراد در برابر تبعیض ژنتیکی تلقی می‌شود.

فیلتر پیامدها

در فیلتر پیامدها، ارزیابی علی جرم‌انگاری یک رفتار مورد توجه قرار می‌گیرد. هرچند جرم‌انگاری می‌تواند فوایدی داشته باشد، ممکن است پیامدهای منفی نیز به همراه داشته باشد که برخی فوری و آشکار و برخی دیگر بلندمدت و غیرآشکارند. قانون‌گذار باید با دقت این پیامدها را پیش‌بینی کرده و تحلیل هزینه و فایده انجام دهد. نتیجه این تحلیل ممکن است نشان دهد جرم‌انگاری نه‌تنها مفید نیست، بلکه می‌تواند زیان‌بارتر از عدم ممنوعیت باشد، مگر آنکه منافع چنین مقرراتی از هزینه‌های آن بیشتر باشد. اگر قانون‌گذار در شناسایی و ارزیابی عواقب عملی اجرای قوانین کیفری ناکام بماند، نمی‌تواند اجبار و مداخله کیفری را توجیه کند. البته نمی‌توان تمام عواقب احتمالی قوانین کیفری را به‌طور کامل فهرست کرد. هدف شناسایی برخی عواقب منفی و هزینه‌هایی است که در برابر ممنوعیت کیفری مقاومت می‌کنند (Schonsheck, 1994, p. 68).

در تحلیل هزینه و فایده جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی ممکن است استدلال شود که داده‌های ژنومی نقش مهمی در تحقیقات علمی و بهداشتی دارند و جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی می‌تواند به کاهش تمایل پژوهشگران به انجام پژوهش‌های ژنتیکی و در نتیجه، رکود علمی منجر شود. با این حال، باید توجه داشت که هدف اصلی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی، پیشگیری از سوءاستفاده از داده‌های ژنومی انسان است و چنین اقدامی مانعی برای کاربردهای مثبت در تحقیقات علمی، ایجاد نمی‌کند. علاوه بر این، تبعیض ژنتیکی منجر به نقض حقوق بشر و افزایش نگرانی‌های مرتبط با آن می‌شود. استفاده از ضمانت اجرای کیفری، این پیام را به جامعه منتقل می‌کند که ارزش و منفعت اجتماعی داده‌های ژنومی در تحقیقات، نمی‌تواند بهانه‌ای برای نقض استقلال، تمامیت جسمانی و حقوق اساسی افراد باشد. بنابراین، جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی، هم در حمایت از حقوق بشر و هم در تأکید بر استفاده اخلاقی از داده‌های ژنومی، نقشی اساسی ایفا می‌کند (فوکویاما، ۱۳۹۰، ص. ۲۷۱).

مبانی فقهی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی

سوءاستفاده از اطلاعات ژنتیکی در راستای ایجاد تبعیض ژنتیکی، از مسائل مستحدثت فقهی محسوب می‌شود. حکم آن به‌طور دقیق در منابع فقهی مشخص نشده است. از این رو، برای تعیین حکم شرعی در این خصوص، باید به اصول و قواعد کلی فقهی مراجعه کرده و با اتکا به آن‌ها، حکم مسئله را استنباط کرد.

اصل سلطنت

سلطنت در لغت به قدرت، غلبه و توانایی بر چیزی آمده است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج. ۳، ص. ۹۵). سلطنت تکوینی انسان بر بدن، به این معنا که حرکات و فعالیت‌های بدن انسان تحت اختیار و اراده او قرار دارد، امر بدیهی و وجدانی است. برخی فقها مفهوم سلطنت به معنای اعتبار سلطه انسان بر بدن خود را که از سوی شارع یا عقلا پذیرفته شده باشد (خویی، بی تا، ج. ۲، ص. ۲۰)، رد کرده‌اند. دلیل آن را در این می‌دانند که خداوند متعال، مالک حقیقی و مطلق هستی و انسان است و در نتیجه، هیچ‌گونه سلطنت اعتباری برای انسان وجود ندارد مگر آنچه مستند به اراده خالق باشد؛ درحالی که برای چنین اعتباری، مستندی در شرع وجود ندارد (محسنی، ۱۴۲۴ق، ج. ۱، ص. ۱۸۳). بسیاری از فقها بر اساس دلایل متعدد، از جمله حدیث نبوی «الناس مسطون علی اموالهم و علی انفسهم» (احسائی، ۱۴۰۵ق، ج. ۱، ص. ۲۲۲)، سلطنت انسان بر بدن و اجزای آن را پذیرفته‌اند. علی‌رغم مرسله بودن این حدیث، فقهای متقدم و متأخر به مضمون آن عمل کرده و آن را مورد استناد قرار داده‌اند، به گونه‌ای که از شعارهای اسلامی محسوب می‌شود و نمی‌توان به سادگی از کنار آن گذشت (علیدوست، ۱۳۹۸، ص. ۴۰). هرچند عبارت «علی انفسهم» در متون روایی نیامده است (مجلسی، بی تا، ص. ۳۳۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق، ج. ۲، ص. ۳۶)، فقها با قیاس اولویت، سلطنت انسان بر نفس را از این روایت استنباط کرده‌اند (فیاض، ۱۴۲۶ق، ص. ۲۴۳). از آنجاکه سلطنت بر مال جزء لواحق سلطنت بر نفس است و سلطنت انسان بر نفس و اعضای بدن شدیدتر از سلطنت بر اموال است، اگر فرد بر اموال خود سلطنت کامل داشته باشد، به طریق اولی بر نفس و اعضای خود نیز چنین سلطه‌ای خواهد داشت (دانشفر و همکاران، ۱۴۰۱). سیره عقلا نیز بر سلطنت

شخص بر بدن، اعضا و جوارحشان است؛ همان‌گونه که دیگران بر اموال شخص بدون اذن حق تصرف ندارند. همچنین، در بدن، اعضا و بافت‌ها و حتی اعضا و بافت‌های جداشده شخص نیز حق تصرف ندارند (خمینی، ۱۴۱۸ق، ج. ۱، ص. ۴۲).

از آنجاکه تبعیض ژنتیکی بر پایه دسترسی به اطلاعات ژنومی افراد استوار است، افراد بر اساس عموم و اطلاق دلیل سلطنت بر توابع بدن خود، از جمله اطلاعات ژنومی استخراج شده از بافت‌های بدنشان، حق تسلط دارند. در حدیث نبوی، محمول به شکل جمع بیان شده و معنای عموم را می‌رساند. میان دو عبارت «الناس مسلطون علی اموالهم و أنفسهم» و «الناس لهم السلطنة علی اموالهم و أنفسهم» تفاوت وجود دارد؛ در اولی، به کثرت طبیعت و تمامی افراد اشاره شده و در دومی، نفس طبیعت محمول قرار گرفته است. همچنین، برخی علما حذف متعلق در حدیث نبوی را نشانه‌ای از عموم دانسته‌اند، مگر آنکه دلیل معتبری این عموم را محدود کند (کوه‌کمری، ۱۴۰۹، ص. ۹۳). طبق ارتکاز عقلایی سلطنت بر شیء شامل تسلط انسان بر توابع آن نیز می‌شود. این تسلط حتی پس از استخراج اطلاعات ژنومی از بدن، با استصحاب بقای سلطنت قابل اثبات است. بنابراین افراد بر داده‌های ژنومی استخراج شده از بدنشان نیز سلطه دارند؛ از این‌رو، دسترسی اشخاص ثالث به این اطلاعات بدون رضایت افراد جایز نیست. همچنین، اگر این دسترسی همراه با تجسس باشد، شامل اطلاق حرمت تجسس می‌شود. حرمت تجسس برای دسترسی به اطلاعات ژنومی افراد، به‌روشنی از مذاق شریعت قابل استنباط است؛ به‌ویژه با در نظر گرفتن آیاتی درباره غیبت و افشای اسرار، روایاتی در مورد امانت‌داری در مجالس، و نیز احکام مربوط به حرمت نگاه به فضای خصوصی خانه‌ها - تاجایی که اگر شخصی از بیرون به خانه‌ای نگاه کند، صاحب‌خانه حتی می‌تواند به چشم او آسیب بزند - به‌خوبی می‌توان نتیجه گرفت که جست‌وجوی مخفیانه در داده‌های ژنتیکی نیز شرعاً ممنوع است. زیرا اطلاعات ژنتیکی و ژنومی افراد، حاوی اطلاعات وسیعی با ماهیت شخصی، خانوادگی، قومی، نژادی و ملی است که قدرت پیش‌بینی و ارائه چشم‌انداز پزشکی و سلامتی را دارد. همچنین، احتمال سوءاستفاده از آن اطلاعات در حیطه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و برچسب‌زنی‌های اجتماعی و اختلاف طبقات اجتماعی که باعث انگ‌گذاری و بدنامی افراد، خانواده، گروه یا جامعه می‌شود، وجود دارد. اطلاق آیه «لاتجسسوا» در حرمت تجسس میان اینکه انسان این اطلاعات را به چه هدفی کسب کند، تفاوت نمی‌گذارد. صرف آگاهی بر اسرار دیگران، حرام و قبیح است؛ و سوءاستفاده از آن حرمت جداگانه دارد (نوبهار، ۱۳۸۳). اطلاق واژه‌ها و تعابیر عامی چون «غیر»، «قوم» و «ناس» در آیات و روایاتی که بر حرمت تجسس دلالت دارند - از جمله آیه «لاتجسسوا» - نشان می‌دهد ممنوعیت تجسس محدود به مسلمانان نیست، بلکه شامل همه انسان‌ها می‌شود.

اصل حرمت اسرار

ضرر در لغت به معنای نقص (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج. ۷، ص. ۷) یا ضد نفع (جوهری، ۱۴۱۰، ص. ۳۶۰) است. دو رویکرد اصلی در تبیین مفهوم ضرر وجود دارد: یکی معتقد است که نقص به‌تهایی برای تحقق مفهوم ضرر کافی است و نیازی به عرض عقلایی ندارد. دیگری بر این باور است که ضرر زمانی محقق می‌شود که نقص

بدون هدف عقلایی رخ دهد. اگر نقص همراه با هدف و غرض عقلایی باشد، دیگر ضرر محسوب نمی‌شود (حسینی، ۱۳۹۳، ص. ۲۱۱). در متون فقهی، بر اساس آیات و روایات، از کارهایی که موجب جراحت، آسیب شدید به بدن، هلاکت نفس یا ضرر به دیگران می‌شوند، نهی شده است (پورابراهیم، ۱۳۹۸، ص. ۳۹). حرمت جان، مال و شخصیت انسان نزد شارع امری مسلم است و شارع با توجه به ظرفیت‌های انسانی، احکامی که موجب زیان انسان شود، را تشریح نکرده است. بر اساس آیه مبارکه «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (بقره، آیه ۱۹۵)؛ یعنی با دست خود، خود را به هلاکت نیندازید. تحقق فعل و عملی از سوی مکلف که به از بین رفتن نیرو و نابودی جان انسان منجر شود، مشمول حکم صریح تحریم آیه قرار خواهد گرفت. زیرا هلاکت در آیه مذکور - که موضوع نهی از القای نفس در آن قرار گرفته است - عام است و شامل هر نوع هلاکت و ضرری است که متوجه نفس شود، اعم از آنکه به مرگ انسان می‌انجامد یا نمی‌انجامد (بحرانی، ۱۴۰۵، ج. ۴، ص. ۲۱۸). لذا با توجه به اطلاق آیه، هر رفتاری که زمینه نابودی و هلاکت نفس را فراهم آورد، حرام است مگر آنکه ضرری غیرمعتنابه ایجاد شود که از نظر عرف نابودکننده نباشد. در روایتی مفضل بن عمر از امام صادق (ع) «وَعَلِمَ مَا يَضُرُّهُمْ فَتَهَاؤُهُمْ عَنْهُ وَ حَرَمَهُ عَلَيْهِمْ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۶، ص. ۲۴۲) نیز ظاهر روایت، علت حرمت محرمات در روایت اضرار است. معلوم می‌شود که اضرار، اعم از اینکه به خود باشد یا دیگری، نزد شارع امر مبغوض است. حدیث «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» که در ابواب مختلف حدیثی آمده (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۵، ص. ۲۹۳)، از نظر سندی مشکل ندارد. از مجموع روایات اطمینان بر صدور این حدیث حاصل می‌شود؛ با این تقریب که یک جمله خبری است و در مقام اخبار حقیقی از عدم وجود ضرر نیست، بلکه ناشی از ادعای نبود ضرر است. نیز می‌توان حرمت اضرار به خود را اثبات کرد، چراکه عدم رضایت شارع از تحقق ضرر و ضرار در خارج به اندازه‌ای است که اصلاً وجودی برای آن‌ها نمی‌بیند. بی‌شک، این نحوه تفسیر از این جمله در اثبات نارضایتی شارع از وجود ضرر و ضرار، بسیار رساتر از ممنوعیت مستقیم از آن‌ها و تحریم آن‌ها است (آخوند خراسانی، ۱۴۰۹، ص. ۳۸۱). بنابراین آسیب‌زدن به خود، مانند آسیب‌زدن به دیگران از نظر شرعی حرام و ممنوع است؛ زیرا اگر آسیب‌زدن به خود از نظر شرعی ممنوع نباشد، به این ترتیب ضرر در خارج واقعیت پیدا می‌کند و این با ادعا و اخباری که عدم وجود ضرر در خارج را اعلام می‌کند، منافات دارد. از روایت طلحه بن زید از امام صادق (ع) که در آن همسایه را به نفس تشبیه کرده و آسیب‌زدن به او را غیرمجاز می‌داند: «انَّ الْجَارَ كَالنَّفْسِ غَيْرِ مُضَارٍّ وَلَا أَيْمٍ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج. ۲۵، ص. ۴۲۸)، حرمت اضرار به خود را اثبات کرد؛ زیرا اضرار به غیر، مثل اضرار به نفس، غیرمجاز دانسته شده است.

مطابق اصل حرمت اضرار، استفاده از اطلاعات ژنومی افراد در راستای تبعیض ژنتیکی که اضرار به افراد و نوع انسانی محسوب می‌شود، جایز نیست. اطلاق آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنِّ أَشْيَاءَ انِّ تُبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُؤُهُمْ» (مائده، ۱۰۱) بیانگر آن است که هر امری که اطلاع بر آن موجب رنج و زیان شود، پرسش و تفحص از آن جایز نیست. کلمه «ساء» به معنای بدحال کردن است و در نتیجه، «تسؤکم» به معنای «تحرزنکم» است. اگرچه به نظر برخی مراد از «اشیاء» به قرینه ذیل آیه، چیزهایی است که شریعت در مورد آن‌ها ساکت است؛ در صورتی که در مورد آن‌ها استفتا کنید، موجب وجوب تکالیفی شاق و سنگین بر شما خواهند بود (میرهاشمی،

۱۳۹۶، ص. ۱۴۴). اما عبارت «انْ تُبَدِّلْ لَكُمْ تَسْوُكُم» که به صورت جمله شرطیه و در مقام بیان علت آمده، به طور مطلق وصفی برای واژه «اشیاء» محسوب می‌شود و بر این نکته دلالت دارد که آگاهی از هر نوع امری، صرف نظر از ماهیت آن، موجب ناراحتی و اندوه می‌شود. بر همین اساس، بنابر نقلی، این آیه دربارهٔ مردی نازل شده است که نسب او به پدرش محل شک و تردید بود و می‌خواست با پرسش از پیامبر (ص) این ابهام را برطرف سازد (طوسی، بی‌تا، ج. ۴، ص. ۳۶). مطابق اطلاق این آیه، در دست‌یابی به اطلاعات ژنومی افراد که موجب رنج و زیان برای آنان شود، نمی‌توان اقدام به آزمایش‌های ژنتیکی کرد و افراد نیز با آگاهی از مضرات و خطرات داده‌های ژنومی، از باب حرمت اضرار به خویش مجاز به شرکت در این گونه آزمایش‌ها نخواهد بود (محسنی، ۱۴۲۴، ج. ۲، ص. ۱۳). البته اطلاق ادله از آزمایش‌های ژنتیکی که بر روی فرد به لحاظ طبی و دارویی برای تشخیص دقیق نوع بیماری، درمان و مدیریت عوارض بیماری انجام می‌شود، منصرف است. علاوه بر آن، ادله درمان نیز مقتضی جواز درمان همراه با احتمال ضرر است (نجفی، ۱۴۰۴، صص. ۷، ۹). اگر ضرر و زیانی که بر اثر اقدامات درمانی ایجاد شود، پزشک مسئول نبوده و از تعقیب و مجازات معاف خواهد شد (لنکرانی، ۱۴۱۶ق، ص. ۲۹۱).

اصل کرامت

کرامت همان جوهرهٔ ذاتی انسان است که در آفرینش و سرشت انسان تنیده شده است. خصوصیتی مانند نفخ روح، فطرت، قدرت بر تعقل، آفرینندگی، اختیار و آزادی، قدرت تعلیم و درک حقایق، صورت انسانی، از مؤلفه‌های اساسی آن شمرده می‌شود و به انسان جایگاه والایی در میان پدیده‌های این جهان بخشیده است. آیهٔ ۷۰ سوره مبارکه اسراء «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» در مقام منت نهادن همراه با سرزنش، اشاره به ارزش ذاتی جنس بشر دارد. مفهوم تکریم نیز یک مفهوم نفسی است؛ شخص مورد تکریم از جهت آن خصوصیت که در خود اوست، شرافت و کرامت پیدا می‌کند. در مقابل، تفضیل برتری شخص مورد تفضیل نسبت به دیگران را در نظر دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج. ۱۳، ص. ۲۱۵). سجده فرشتگان بر آدم نیز به سبب همین کرامت وجودی انسان است که در کلام امیرالمؤمنین (ع) نیز مورد اشاره قرار گرفته است (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، ص. ۴۲). در منشور حکومتی آن حضرت به مالک اشتر، تساوی در خلقت به این لحاظ که مانند شما انسان است، علت رعایت حقوق آنان از جانب حضرت معرفی شده است؛ به آن جهت که انسان است، کریم و شایسته رفتار کریمانه است (نهج البلاغه، نامه ۵۳). برخی فقها کرامت انسانی را به عنوان حکمت حکم تلقی کرده و حکم را مقید به کرامت نمی‌دانند و در مواردی که حکمی با کرامت انسان ناسازگار باشد، نمی‌توان آن را رد کرد. دسته دیگر، کرامت انسان را حکم مجعول در کنار سایر احکام شرعی دانسته و بر حفظ کرامت یکدیگر تأکید کرده‌اند (احمدی، ۱۳۹۰، ص. ۳۵). گروهی نیز کرامت را به عنوان یک قاعده در نظر گرفته‌اند که از آن می‌توان احکام شرعی را استنباط کرد (مطهری، بی‌تا، ج. ۱۹، ص. ۱۴۸).

در فقه اسلامی، در استنباط حکم به موارد متعددی، به کرامت انسانی استناد شده است. از جمله: ممنوعیت شکنجه و هر نوع رفتار غیرانسانی (علامه جعفری، ۱۴۱۹، ص. ۱۵۱)، عدم جواز اذیت و آزار

انسان‌ها و زنان (لنکرانی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۴۳۳؛ مغنیه، ۱۳۶۷، ج. ۱، ص. ۳۷۴)، ممنوعیت رفتارهای مغایر با حقوق بشر در جنگ، مانند مثله کردن افراد (جمعی از محققان، ۱۴۲۸، ج. ۲، ص. ۵۹ و ۴۲۱)، اجتناب از آلات لهو و لعب (گلپایگانی، ۱۴۱۷، ص. ۵۳)، اثبات دیه برای کمترین آسیب به بدن انسان (همایش بین‌المللی امام خمینی قلمرو دین، ۱۳۸۶، ج. ۱۳، ص. ۱۶ و ۱۹)، عدم جواز کشتن افراد نیمه مرده یا جنین غیر قابل درمان، ممنوعیت تشریح جسد بدون ضرورت و عدم نجاست انسان (همایش بین‌المللی امام خمینی قلمرو دین، ۱۳۸۶، ج. ۱۳، ص. ۲۴۸) و عدم جواز تشریح میت بدون ضرورت (صدوق، ۱۴۱۳، ج. ۴، ص. ۱۵۷). برخی از فقهای اهل سنت، انسان مرده را پاک دانسته و به آیه «لقد کرّمنا بنی آدم» استناد کرده‌اند. با توجه به کرامت انسان، نجس بودن مشرک در آیه «انّما المشرکون نجس» را به نجاست باطنی تفسیر کرده‌اند (جزیری، غروی و یاسر، ۱۴۱۹، ج. ۱، ص. ۶۴). فقهای حنفی نیز عدم جواز فروش اجزای بدن انسان را به کرامت انسان نسبت داده‌اند. کرامت و احترام انسان اقتضا می‌کند که اعضای بدن انسان به‌عنوان کالا در نظر گرفته نشود، زیرا این امر انسان را در معرض کالانگاری قرار می‌دهد؛ کالانگاری انسان از هدف به‌وسیله‌ای تنزل می‌دهد (کاسانی، ۱۴۰۶، ج. ۵، ص. ۱۴۵). برخی از نویسندگان نیز احکام فقهی مانند نهی از غیبت، القاب زشت به یکدیگر دادن، تجسس در حال یکدیگر و... را در راستای تضمین کرامت انسان توجیه کرده‌اند (قماش، ۱۳۹۳، ص. ۶۰). تبعیض ژنتیکی به‌عنوان رفتاری مغایر با کرامت انسانی جایز نیست؛ زیرا ویژگی‌های ژنتیکی هیچ‌گونه مزیتی برای افراد یا گروه‌ها ایجاد نمی‌کنند. افراد فارغ از ویژگی‌های ژنتیکی، مستحق حقوق و تکالیف قرار دارند و هرگونه رفتار تبعیض‌آمیز بر اساس ویژگی ژنتیکی ناقض کرامت انسان محسوب می‌شود. شرکت‌های بیمه و کارفرمایان نمی‌توانند با استناد به رضایت افراد، رفتار تبعیض‌آمیز مبتنی بر اطلاعات ژنتیکی را توجیه کنند؛ زیرا کرامت انسانی به‌عنوان یک اصل برتر، حتی در تراحم با رضایت شخصی، مقدم است و رضایت شخص محکوم اصل کرامت انسان است.

مجازات تبعیض ژنتیکی

با وجود اثبات حرمت دست‌یابی به اطلاعات ژنتیکی دیگران و حرمت استفاده از آن در جهت تبعیض ژنتیکی، مجازات برای آن در شرع تعیین نشده است. اصل ۱۶۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر می‌دارد: در مواردی که قاضی حکم قضایا را در قانون نیافت، باید به منابع فقهی و فتوای معتبر مراجعه کند. با توجه به تصریح قانون‌گذار در مواضع متعدد و ماده ۲۲۰ ق.م.مصوب ۱۳۹۲ مبنی بر پذیرش اطلاق اصل ۱۶۷ و بر امور کیفری و تکلیف مراجعه به منابع شرعی در موارد سکوت قانون، قاضی موظف به مراجعه به منابع فقهی و فتوای معتبر است. در منابع فقهی، مجازات به‌حسب ماهیت آن، به حدود، قصاص، دیات و تعزیرات تقسیم می‌شود. حدود، قصاص و دیات در حوزه مجازات‌های معین قرار می‌گیرد که اصل و مقدار و کیفیت مجازات در شرع معین شده است. تعزیرات، غیر از موارد منصوص، اصل و میزان و کیفیت آن در اختیار حاکم اسلامی قرار داده شده است. حاکم اسلامی بر اساس قاعده فقهی «التعزیر لکل محرم» یا رفتار دارای مفسده، می‌تواند مجازات متناسب برای آن رفتار تعیین کند (عاملی شهید اول، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۱۴۳). شیخ طوسی در مبسوط، سید میر عبد الفتاح

مراغی در عناوین، مرحوم خوبی در مبانی تکمله، مرتکب فعل حرام را که برای آن در شرع حد تعیین نشده است، قابل تعزیر می‌دانند (طوسی، ۱۳۸۷، ج. ۸، ص. ۶۹؛ مراغی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۶۲۷؛ خوبی، ۱۴۲۲، ج. ۴۱، ص. ۴۰۷). صاحب جواهر بر این امر ادعای اجماع کرده است. مرحوم خوبی ادعای شهرت، بلکه عدم خلاف، کرده است (خوبی، ۱۴۲۲، ج. ۴۱، ص. ۴۰۷).

نتیجه‌گیری

بررسی جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی بر اساس نظریهٔ جاناناتان شنشک نشان می‌دهد که به دلیل نقض منافع دیگران، از جمله اخراج از کار، افزایش هزینه‌های بیمه، آسیب‌های خانوادگی، برچسب‌های ژنتیکی و نقض کرامت انسانی، مشمول اصول محدودکننده آزادی (اصل ضرر، اصل پدرسالاری و اخلاق‌گرایی حقوقی) قرار می‌گیرد.

توصیه‌ها و الزامات اخلاقی، اقدامات نظارتی دولت و ضمانت‌های اجرایی مدنی در مقابله با تبعیض ژنتیکی کارایی کافی ندارند. ضمانت اجرای کیفری، به دلیل قدرت بازدارندگی و سرزنش اجتماعی، مؤثرترین راه برای مقابله با این رفتار است.

تحلیل فایده و هزینه جرم‌انگاری تبعیض ژنتیکی اگرچه به جهت کاربردهای مثبت اطلاعات ژنتیکی، از وسعت و گستردگی جرم‌انگاری می‌کاهد؛ اما مانع جرم‌انگاری نمی‌گردد، بلکه جرم‌انگاری به حفظ ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی می‌انجامد.

از نظر مبانی فقهی، هرچند دسترسی اشخاص ثالث اعم از حقیقی و حقوقی به اطلاعات ژنومی افراد بدون کسب رضایت، مطابق اصل سلطنت، جواز ندارد. اگر این دسترسی همراه با تجسس و نقض باشد، مشمول اطلاق ادله حرمت تجسس نیز قرار می‌گیرد.

سوءاستفاده از اطلاعات ژنومی افراد در جهت تبعیض ژنتیکی مطابق اصل ضرر و کرامت انسان، حرام شمرده می‌شود. حتی با کسب رضایت صاحبان اطلاعات ژنتیکی نیز جواز ندارد؛ زیرا اصل ضرر و کرامت حاکم بر دلیل سلطنت است. سلطنت بر بدن و توابع بدن از اطلاق برخوردار نیست بلکه مقید به حدود، مانند کرامت ذاتی و حرمت اضرار است. با وجود حرمت دستیابی به اطلاعات ژنتیکی دیگران و استفاده از آن در جهت تبعیض ژنتیکی، مجازات برای آن در شرع تعیین نشده است. برای تعیین مجازات می‌توان به قاعده فقهی «التعزیر لکل محرم» تمسک کرد.

منابع

- قرآن
نهج البلاغه
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار الفکر.
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- احمدی، عیدمحمد. (۱۳۹۰). کرامت انسانی و مجازات بدنی از منظر اسلام و حقوق بشر غربی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- آخوند خراسانی، محمدکاظم بن حسین. (۱۴۰۹). کفایه الاصول. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- متولی زاده اردکانی، علی. (۱۳۹۵). پروژه ژنوم انسانی و چالش های اخلاقی و حقوقی در جوامع انسانی. اخلاق زیستی، ۱۹(۶)، ۱۰۲-۱۲۴.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دار العلم - الدار الشامیه.
- اصفهانی، احمدنصر؛ رئیس، لیلا و آرش پور، علیرضا. (۱۳۹۹). جرم انگاری بین المللی زیست بوم زدایی. آموزه های حقوق کیفری، ۱۹(۱۷)، ۲۷۳-۳۰۴.
- جزیری، عبدالرحمن؛ غروی، سید محمد و مازح، یاسر. (۱۴۱۹). الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب أهل البيت علیهم السلام. بیروت: دار الثقلین.
- جمعی از محققان. (۱۴۲۸). جهاد در آینه روایات. قم: زمزم هدایت.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰). الصحاح (تاج اللغة و صحاح العربیه). بیروت: دار العلم للملین.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- خمینی، سید مصطفی. (۱۴۱۸). کتاب البیع. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۲۲). مبانی تکملة المنهاج. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی (ره).
- خویی، سید ابوالقاسم. (بی تا). مصباح الفقاهة (المکاسب). قم: بی جا.
- دانشفر، محمدحسین؛ مالیر، محمود؛ اشرافی مهاپادی، محمود؛ و حیدری، مسعود. (۱۴۰۱). واکاوی مفهوم حق، تسلط و مالکیت بر خویشتن و رابطه آن با خودکشی و امکان جرم انگاری آن. جامعه شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱)، ۳۶۷۰-۳۶۴۹.
- ساعد، محمدجعفر. (۱۳۹۶). اسناد حقوق بشری اخلاق زیستی یونسکو. تهران: خرسندی.
- صادقی، محمود. (۱۳۸۴). چالش های اخلاقی ثبت اختراعات بیوتکنولوژیک. مدرس علوم انسانی، ۹(۳)، ۸۷-۱۱۹.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۱۳). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المكتبة المرتضویه.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التنبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء تراث العربی.
- شهید اول، محمد بن مکی. (بی تا). القواعد و الفوائد. قم: کتابفروشی مفید.
- عزیزی، علیرضا و مهدوی ثابت، محمدعلی. (۱۳۹۷). مبانی فقهی و حقوقی جرم انگاری اخلاق در فرایند دادرسی کیفری. مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۸(۱)، ۲۷۸-۲۵۵.
- جعفری، محمدتقی. (۱۴۱۹). رسائل فقهی. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۱). طرح ژنوم انسانی. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

- علیدوست، ابوالقاسم. (۱۳۹۸). فقه و حقوق قراردادها. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰). کتاب العین. قم: نشر هجرت.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۹۰). آینده فرانسما: پیامدهای انقلاب بیوتکنولوژی (ترجمه ترانه قطب). تهران: طرح نو.
- فیاض، محمداسحاق. (۱۴۲۶). المسائل المستحدثة. کویت: مؤسسه محمد رفیع حسین.
- قماش، سعید. (۱۳۹۳). کرامت انسانی و نقش آن در جرم‌انگاری. تهران: میزان.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کاسانی، علاء‌الدین. (۱۴۰۶). بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- کاظمی، عبدالحسن؛ عباسی، محمود؛ فیض‌اللهی، نجات؛ و کیانی، مهرزاد. (۱۳۸۹). چالش‌های اخلاقی بانک‌های اطلاعات ژنتیکی. اخلاق پزشکی، ۴(۱۱)، ۲۵-۱.
- کوه‌کمری، سید محمد بن علی. (۱۴۰۹). کتاب البیع. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- صافی گلپایگانی، لطف‌الله. (۱۴۱۷). جامع الأحکام. قم: انتشارات حضرت معصومه (س).
- فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۱۶). القواعد الفقهیه. قم: چاپخانه مهر.
- فاضل لنکرانی، محمد. (بی‌تا). جامع المسائل. قم: انتشارات امیر قلم.
- مجلسی، محمدباقر. (بی‌تا). بنادر البحار. تهران: بی‌جا.
- عباسی، محمود؛ حیدری، بهاره؛ صفری، هجر و قیارلو، علی. (۱۳۹۵). تلاش‌های بین‌المللی در جهت جلوگیری از تبعیض ژنتیکی. حقوق پزشکی، ۱۰(۳۷)، ۶۰-۸۴.
- محمودی، ثریا. (۱۳۹۸). زیست‌فناوری و کرامت انسانی. تهران: مجد.
- مراغی، سید میر عبدالفتاح. (۱۴۱۷). العناوین الفقهیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۹). حقوق و سیاست در قرآن. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- مطهری، مرتضی. (بی‌تا). فقه و حقوق (مجموعه آثار). قم: بی‌جا.
- منصورآبادی، عباس و ریاحی، جواد. (۱۳۹۱). مفهوم‌شناسی مبانی در پژوهش‌های حقوقی. پژوهش‌های حقوقی، ۲۲(۲)، ۹-۲۴.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۱۱). القواعد الفقهیه. قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین (ع).
- میرهاشمی، زهرا سادات. (۱۳۹۶). فناوری ژنتیک انسانی در آینه فقه و حقوق. تهران: مجد.
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم‌بیگی، حمید. (۱۳۷۷). دانش نامه جرم‌شناسی. تهران: گنج دانش و دانشگاه شهید بهشتی.
- نوبهار، رحیم. (۱۳۸۳). اعلامیه بین‌المللی داده‌های ژنتیک انسانی، دغدغه‌ها، رویکردها و سازگاری‌های آن با دیدگاه اسلامی. نامه مفید، ۴۶(۴)، ۶۱-۹۸.

Reference

- The Qur'ān.
Nahj al-balāgha [The path of eloquence].
 Ibn Manzūr, Muḥammad b. Mukarram. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Lisān al-‘Arab*
 [The tongue of the Arabs]. Beirut: Dār al-Fikr.

- Ibn Fāris, Aḥmad b. Fāris. (1404 AH [1983/1984 CE]). *Mu'jam maqāyīs al-lughā* [Dictionary of the measures of language]. Qom: Islamic Propagation Office of the Qom Seminary.
- Aḥmadī, 'Īd Muḥammad. (1390 SH [2011/2012 CE]). *Karāmat-i insānī wa mujāzāt-i badanī az manzar-i Islām wa huqūq-i bashar-i gharbī* [Human dignity and corporal punishment from the perspective of Islam and Western human rights]. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Ākhūnd Khurāsānī, Muḥammad Kāzīm b. Ḥusayn. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Kifāyat al-uṣūl* [The sufficiency of legal theory]. Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt.
- Mutawallizāda Ardakānī, 'Alī. (1395 SH [2016/2017 CE]). The Human Genome Project and its ethical and legal challenges in human societies. *Akhlāq-i Zīstī* [Bioethics], 6(19), 102–124.
- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn b. Muḥammad. (1412 AH [1991/1992 CE]). *Mufradāt al-fāz al-Qur'ān* [Vocabulary of Qur'ānic expressions]. Beirut: Dār al-'Ilm–al-Dār al-Shāmiyya.
- Iṣfahānī, Aḥmad Naṣr, Ra'īsī, Laylā, & Ārashpūr, 'Alī Ridā. (1399 SH [2020/2021 CE]). International criminalization of ecocide. *Āmūza-hā-yi Huqūq-i Kifārī* [Teachings of Criminal Law], 17(19), 273–304.
- Jazīrī, 'Abd al-Raḥmān, Gharawī, Sayyid Muḥammad, & Māziḥ, Yāsir. (1419 AH [1998/1999 CE]). *al-Fiqh 'alā al-madhāhib al-arba'a wa-madhhab Ahl al-Bayt 'alayhim al-salām* [Jurisprudence according to the four schools and the school of the Ahl al-Bayt]. Beirut: Dār al-Thaqalayn.
- Research Group. (1428 AH [2007/2008 CE]). *Jihād dar āyina-yi riwāyāt* [Jihad in the mirror of traditions]. Qom: Zamzam-i Hidāyat.
- Jawharī, Ismā'īl b. Hammād. (1410 AH [1989/1990 CE]). *al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-lughā wa-ṣiḥāḥ al-'Arabiyya* [The authentic lexicon: The crown of language and correct Arabic]. Beirut: Dār al-'Ilm li-l-Malāyīn.
- Ḥurr al-'Āmilī, Muḥammad b. Ḥasan. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Wasā'il al-shī'a* [The means of the Shi'a]. Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt.
- Khomeinī, Sayyid Muṣṭafā. (1418 AH [1997/1998 CE]). *Kitāb al-bay'* [The book of sale]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- al-Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (1422 AH [2001/2002 CE]). *Mabānī takmilat al-Minhāj* [Foundations of the supplement to *al-Minhāj*]. Qom: Mu'assasat Iḥyā' Āthār al-Imām al-Khū'ī.
- al-Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (n.d.). *Miṣbāḥ al-fiqāha: al-Makāsib* [The lamp of jurisprudence: Transactions]. Qom: n.p.
- Dānishfar, Muḥammad Ḥusayn, Mālmīr, Maḥmūd, Ashrafi Mahābādī, Maḥmūd, & Ḥaydarī, Mas'ūd. (1401 SH [2022/2023 CE]). An analysis of the concepts of right, authority, and ownership over the self and their relationship to suicide and the possibility of its criminalization. *Jāmi'a-shināsī-yi Siyāsī-yi Īrān* [Political Sociology of Iran], 5(11), 3649–3670.
- Sā'id, Muḥammad Ja'far. (1396 SH [2017/2018 CE]). *Asnād-i huqūq-i basharī-yi akhlāq-i zīstī-yi UNESCO* [UNESCO human-rights instruments on bioethics]. Tehran: Khursandī.
- Ṣādiqī, Maḥmūd. (1384 SH [2005/2006 CE]). Ethical challenges of patenting biotechnological inventions. *Mudarris-i 'Ulūm-i Insānī* [Madares Humanities], 9(3), 87–119.

- Şadūq, Muḥammad b. ‘Alī b. Bābawayh. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Man lā yahḍuruḥu al-faqīh* [For one who has no jurist present]. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī.
- Ṭūsī, Muḥammad b. Ḥasan. (1387 SH [2008/2009 CE]). *al-Mabsūt fī fiqh al-Imāmiyya* [The extensive work on Imāmī jurisprudence]. Tehran: al-Maktaba al-Murtaḍawiyya.
- Ṭūsī, Muḥammad b. Ḥasan. (n.d.). *al-Tibyān fī tafsīr al-Qur’ān* [The clarification in Qur’ānic exegesis]. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī.
- al-Shahīd al-Awwal, Muḥammad b. Makkī. (n.d.). *al-Qawā’id wa-l-fawā’id* [Legal maxims and benefits]. Qom: Kitābfurūshī-yi Muḥadd.
- ‘Azīzī, ‘Alī Riḍā, & Mahdavi-Thābit, Muḥammad ‘Alī. (1397 SH [2018/2019 CE]). Jurisprudential and legal foundations of criminalizing ethics in criminal proceedings. *Muṭāla‘āt-i Fiqh wa Huqūq-i Islāmī* [Studies in Islamic Jurisprudence and Law], 10(18), 255–278.
- Ja‘farī, Muḥammad Taqī. (1419 AH [1998/1999 CE]). *Rasā’il-i fiqhī* [Jurisprudential treatises]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of ‘Allāma Ja‘farī’s Works.
- Ja‘farī, Muḥammad Taqī. (1381 SH [2002/2003 CE]). *Ṭarḥ-i zhūnūm-i insānī* [The Human Genome Project]. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of ‘Allāma Ja‘farī’s Works.
- ‘Alīdūst, Abū al-Qāsim. (1398 SH [2019/2020 CE]). *Fiqh wa huqūq-i qarārdād-hā* [Jurisprudence and contract law]. Tehran: Research Institute for Islamic Culture and Thought.
- Farāhīdī, Khalīl b. Aḥmad. (1410 AH [1989/1990 CE]). *Kitāb al-‘Ayn* [The book of ‘Ayn]. Qom: Nashr-i Hijrat.
- Fukuyama, Francis. (1390 SH [2011/2012 CE]). *Āyanda-yi farā-insān-i mā: Payāmad-hā-yi inqilāb-i biyūtiknūlūzhī* [Our posthuman future: Consequences of the biotechnology revolution] (Tarāna Quṭb, Trans.). Tehran: Ṭarḥ-i Naw.
- Fayyād, Muḥammad Ishāq. (1426 AH [2005/2006 CE]). *al-Masā’il al-mustaḥdatha* [Newly arising legal issues]. Kuwait: Mu’assasat Muḥammad Rafī‘ Ḥusayn.
- Qummāshī, Sa’īd. (1393 SH [2014/2015 CE]). *Karāmat-i insānī wa naqsh-i ān dar jurm-angārī* [Human dignity and its role in criminalization]. Tehran: Mīzān.
- Kulaynī, Muḥammad b. Ya‘qūb. (1407 AH [1986/1987 CE]). *al-Kāfī* [The sufficient book]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyya.
- Kāsānī, ‘Alā’ al-Dīn. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Badā’i’ al-ṣanā’i’ fī tartīb al-sharā’i’* [The wonders of crafted legal analysis in the arrangement of the laws]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya.
- Kāzīmī, ‘Abd al-Ḥasan, ‘Abbāsī, Maḥmūd, Fayḍ-Allāhī, Najāt, & Kiyānī, Mīhrzād. (1389 SH [2010/2011 CE]). Ethical challenges of genetic databases. *Akhḷāq-i Pizishkī* [Medical Ethics], 4(11), 1–25.
- Kūh-Kamarī, Sayyid Muḥammad b. ‘Alī. (1409 AH [1988/1989 CE]). *Kitāb al-bay’* [The book of sale]. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī.
- Şāfī Gulpāyigānī, Luṭf Allāh. (1417 AH [1996/1997 CE]). *Jāmi’ al-aḥkām* [Comprehensive collection of rulings]. Qom: Publications of Ḥaḍrat Ma’şūma.
- Fāḍil Lankarānī, Muḥammad. (1416 AH [1995/1996 CE]). *al-Qawā’id al-fiqhiyya* [Jurisprudential maxims]. Qom: Mihr Printing House.
- Fāḍil Lankarānī, Muḥammad. (n.d.). *Jāmi’ al-masā’il* [Comprehensive collection of legal rulings]. Qom: Amīr Qalam Publications.

- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (n.d.). *Banādir al-biḥār* [Rare selections from *Biḥār al-anwār*]. Tehran: n.p.
- ‘Abbāsī, Maḥmūd, Ḥaydarī, Bahāra, Šafarī, Hajar, & Qiyārlū, ‘Alī. (1395 SH [2016/2017 CE]). International efforts to prevent genetic discrimination. *Ḥuqūq-i Pizishkī* [Medical Law], 10(37), 60–84.
- Maḥmūdī, Surayyā. (1398 SH [2019/2020 CE]). *Zīst-fanāvarī wa karāmat-i insānī* [Biotechnology and human dignity]. Tehran: Majd.
- Marāghī, Sayyid Mīr ‘Abd al-Fattāḥ. (1417 AH [1996/1997 CE]). *al-‘Anāwīn al-fiqhiyya* [Jurisprudential headings]. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī.
- Miṣbāḥ Yazdī, Muḥammad Taqī. (1379 SH [2000/2001 CE]). *Ḥuqūq wa siyāsāt dar Qur’ān* [Law and politics in the Qur’ān]. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Muṭahharī, Murtaḍā. (n.d.). *Fiqh wa ḥuqūq: Majmū‘a-yi āthār* [Jurisprudence and law: Collected works]. Qom: n.p.
- Manšūrābādī, ‘Abbās, & Riyāḥī, Javād. (1391 SH [2012/2013 CE]). Conceptual analysis of “foundations” in legal research. *Pazhūhish-hā-yi Ḥuqūqī* [Legal Research], (22), 9–24.
- Makārim Shīrāzī, Nāšir. (1411 AH [1990/1991 CE]). *al-Qawā‘id al-fiqhiyya* [Jurisprudential maxims]. Qom: Madrasa-yi Imām Amīr al-Mu‘minīn.
- Mīr-Hāshimī, Zahrā Sādāt. (1396 SH [2017/2018 CE]). *Fanāvarī-yi zhinitīk-i insānī dar āyina-yi fiqh wa ḥuqūq* [Human genetic technology in the mirror of jurisprudence and law]. Tehran: Majd.
- Šāḥib Jawāhir, Muḥammad Ḥasan b. Bāqir. (1404 AH [1983/1984 CE]). *Jawāhir al-kalām fī sharḥ Sharā‘i ‘al-Islām* [Jewels of discourse in commentary on *Sharā‘i ‘al-Islām*]. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī.
- Najafī Abrandābādī, ‘Alī Ḥusayn, & Hāshim-Beygī, Ḥamīd. (1377 SH [1998/1999 CE]). *Dānish-nāma-yi jurm-shināsī* [Encyclopedia of criminology]. Tehran: Ganj-i Dānish and Shahid Beheshti University.
- Nūbahār, Raḥīm. (1383 SH [2004/2005 CE]). The International Declaration on Human Genetic Data: Concerns, approaches, and its compatibility with the Islamic perspective. *Nāma-yi Muftīd* [Mofid Letter], (46), 61–98.
- Feinberg, J. (1987). *Harm to others* (Vol. 1). Oxford: Oxford University Press.
- Feinberg, J. (1973). *Social philosophy*. New Jersey: Prentice Hall.
- Feinberg, J. (1988). *Harmless wrongdoing*. New York: Oxford University Press.
- Mitchell, B. (1970). *Law, morality and religion in secular society*. London: Oxford University Press.
- Schonscheck, J. (1994). *On criminalization: An essay in the philosophy of criminal law*. Springer Science & Business Media.